

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.2>

РОЗВИТОК ОСВІТИ НА ЗАКАРПАТТІ У 1944-1946 РОКАХ (АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ НАРОДНОЇ РАДИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ)

Болдижар С.М.,*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородського національного університету*

Болдижар С.М. Розвиток освіти на Закарпатті у 1944-1946 роках (аналіз нормативно-правових актів Народної Ради Закарпатської України).

Вказується, освітній процес – це один з найважливіших інститутів суспільства, що забезпечує відтворення і передачу знань, вмінь та навичок сформованих суспільством в ході історичного розвитку. Він має на меті підготувати до життя наступні покоління, надати їм можливість вирішувати актуальні проблеми суспільства, вирішувати питання політичного, соціального, економічного та культурного розвитку.

Цей інститут сформований із цілого ряду взаємопов'язаних структурних елементів, що охоплюють підготовку громадян до реалій суспільного та державного життя в межах дошкільних дитячих установ, середніх спеціальних, професійно-технічних і вищих навчальних закладів. При цьому, процес освіти не обмежується навчанням у відповідних закладах, він продовжується безперервно протягом життя, що дозволяє вдосконалювати та розвивати нові форми і методи управління суспільством та державою.

Здійснено аналіз нормативно-правових актів прийнятих Народною Радою Закарпатської України у сфері навчально-виховної діяльності.

У період 1944-1945 років, після визволення краю від угорсько-німецьких окупантів, в умовах необхідності вирішення цілого ряду господарсько-відбудовчих завдань, Народна Рада Закарпатської України проводить значну діяльність у культурній сфері. Велике місце серед дотичних проблем займають питання розвитку системи освітньо-навчальних закладів. З метою їх вирішення, органи влади на Закарпатті приймають понад тридцять нормативно-правових актів завданням яких стає підвищення загального освітнього рівня населення регіону та підготовка до входження у єдину навчально-виховну систему Радянської України.

Аналіз основних документів цього періоду дозволяє умовно поділити їх на три групи:

1. Постанови та Декрети спрямовані на розвиток системи навчальних закладів;

2. Акти направлені на забезпечення навчально-освітніми педагогічними кадрами;

3. Документи, завданням яких є сприяння розвитку заходів дотичних до освіти та виховання.

Таким чином, Народна Рада Закарпатської України намагалась в повній мірі регламентувати діяльність пов'язану з культурно-освітнім розвитком та вихованням населення Закарпаття.

Ключові слова: Закарпатська Україна, Народна Рада, освіта, законодавство.

Boldyzh S. Development of education in Transcarpathia in 1944-1946 (analysis of normative legal acts of the People's Council of Transcarpathian Ukraine).

It is indicated that the educational process is one of the most important institutions of society, which ensures the reproduction and transfer of knowledge, abilities and skills formed by society in the course of historical development. It aims to prepare the next generations for life, to give them the opportunity to solve the current problems of society, to solve the issues of political, social, economic and cultural development.

This institute is formed from a number of interrelated structural elements covering the preparation of citizens for the realities of social and state life within preschool children's institutions, secondary special, vocational and technical and higher educational institutions. At the same time, the education process is not limited to studying in the relevant institutions, it continues continuously throughout life, which allows to improve and develop new forms and methods of managing society and the state.

The analysis of normative legal acts adopted by the People's Council of Transcarpathian Ukraine in the field of educational activities was carried out.

In 1944-1945, after the liberation of the region from the Hungarian-German occupiers, in the face of the need to solve a number of economic and reconstruction tasks, the People's Council of Transcarpathian Ukraine carried out significant activities in the cultural sphere. A large place among the related problems is occupied by

the development of the system of educational institutions. In order to solve them, the authorities in Transcarpathia adopted more than thirty legal acts aimed at raising the general educational level of the region's population and preparing it for entry into the unified educational system of Soviet Ukraine.

Analysis of the main documents of this period allows us to conditionally divide them into three groups:

1. Resolutions and Decrees aimed at developing the system of educational institutions;
2. Acts directed to the provision of educational and pedagogical personnel;
3. Documents aimed at promoting the development of activities related to education and upbringing.

Thus, the People's Council of Transcarpathian Ukraine tried to fully regulate activities related to the cultural and educational development and education of the population of Transcarpathia.

Key words: Transcarpathian Ukraine, People's Council, education, legislation.

Постановка проблеми. Освітній процес – це один з найважливіших інститутів суспільства, що забезпечує відтворення і передачу знань, вмінь та навичок сформованих суспільством в ході історичного розвитку. Він має на меті підготувати до життя наступні покоління, надати їм можливість вирішувати актуальні проблеми суспільства, вирішувати питання політичного, соціального, економічного та культурного розвитку.

Цей інститут сформований із цілого ряду взаємопов'язаних структурних елементів, що охоплюють підготовку громадян до реалій суспільного та державного життя в межах дошкільних дитячих установ, середніх спеціальних, професійно-технічних і вищих навчальних закладів. При цьому, процес освіти не обмежується навчанням у відповідних закладах, він продовжується безперервно протягом життя, що дозволяє вдосконалювати та розвивати нові форми і методи управління суспільством та державою.

У зв'язку з цим освітня діяльність завжди була одним з пріоритетів політики, через яку проявлявся характер конкретного державного режиму, його ставлення до проблеми збереження та розвитку своїх культурно-історичних надбань. Таке ставлення до освіти проявляється, в першу чергу, через законодавство, яке формується для виконання тих чи інших функцій. Тому проаналізувавши систему нормативно-правових актів певного періоду можна визначити характер конкретного державного утворення через його ставлення до освіти.

Постановка мети. У даній статті на основі аналізу нормативно-правових актів прийнятих Народною Радою Закарпатської України в галузі

освіти проаналізовано основні спрямування державної політики даного територіального утворення у період 1944-1946 років. Інтерес даної теми викликаний також тим, що Закарпатська Україна стала утворенням перехідного періоду – від Чехословацької демократії до радянського тоталітаризму, від політики європейських свобод до політики закритої недемократичної державності.

Аналіз наукових джерел. Вивчення визначеної тематики частково проводилось істориками та згадувалось науковцями в ряді праць, однак спеціальних досліджень цієї проблеми не проводилось у зв'язку з чим становить науковий інтерес для науковців різних країн [1].

Виклад основного матеріалу. Реалізація процесу освіти після визволення краю від німецько-угорської окупації розпочався у грудні 1944 року коли Народна Рада Закарпатської України як вищий орган влади у регіоні зобов'язала всі народні, середні і фахові школи Закарпатської України негайно розпочати навчання. Педагоги повинні були з'явитись і зареєструватись в дирекціях шкіл в яких вони раніше працювали. Кеорівники навчальних закладів зобов'язувались підготувати і надіслати окружним шкільним інспекторам інформацію про педагогів, їх національність, фахову освіту та стаж роботи [2, с. 14].

Одночасно Народні Комітети як місцеві органи влади повинні були забезпечити ремонт і підготовку до навчання приміщень шкіл.

Виконання освітніх завдань покладалось на Уповноваженого Народною Радою у справах освіти. При ньому створювалась Педагогічна Комісія Закарпатської України у складі 17 чоловік як вищий дорадчий орган Уповноваженого [3, с/ 11]. Крім того, при Уповноваженому утворювався Центральний спортивний комітет в компетенцію якого входило тілесне виховання і розвиток спорту на території краю.

Важливим завданням для органів влади стала розробка навчально-методичних матеріалів як бази забезпечення освітнього процесу. Складність полягала в тому, що проголосивши курс на возз'єднання з Радянською Україною, Закарпатська Україна фактично відмовилась від використання навчальних матеріалів Чехословацької республіки, а тому розробку методичних матеріалів необхідно було починати з нуля. Ці функції по сприянню методичній роботі вчителів взяв на себе Центральний методичний кабінет створений у місті Ужгороді і підпорядкований Уповноваженому у справах освіти, а на місцях – окружні методичні кабінети [4, с. 136].

Освітня праця, в значній мірі, залежала від компетенції педагогів тому Народна Рада розпочинає активну роботу по контролю за їх діяльністю. Враховувалась і лояльність людини

до Закарпатської України та СРСР. Призначення вчителів, професорів та інших педагогів на посаду здійснював Уповноважений у справах освіти однак, у зв'язку з недостатньою кількістю педагогічних кадрів окружним шкільним інспекторам тимчасово дозволялось в народні школи приймати на роботу помічних вчителів. Для їх призначення необхідно було подати свідоцтво зрілості, медичну довідку, документ місцевого Народного Комітету (а в містах – відділу міліції) щодо лояльності, свідоцтво про народження, а також документи про попереднє місце роботи. Кваліфікаційними вимогами для таких вчителів, в залежності від місця викладання, була наявність у особи відповідної педагогічної апробації, зокрема:

- диплом вчителя або свідоцтво про право займатись педагогічною діяльністю для народних початкових шкіл;
- свідоцтво на право займатись викладанням у спеціальних школах (для осіб з фізичними вадами);
- свідоцтво на право займатись викладанням в міських школах;
- свідоцтво на право займатись викладанням або диплом професора для середніх шкіл (гімназій, семінарій, середніх промислових шкіл).

Помічні вчителі приймалися на роботу тільки в разі нагальної потреби і тільки на один рік після чого вони відкликалися зі школи. Однак, при відсутності зауважень, за окремим рішенням вони могли переводитись у категорію тимчасового вчителя, що давало право викладати у відповідному навчальному закладі.

У випадках, коли шкільні інспектори або місцеві Народні Комітети самостійно призначали вчителів, професорів та інших педагогів відповідного рівня вони зобов'язувались негайно повідомити Уповноваженого у справах освіти і надати всі документи про право викладача на роботу у навчальному закладі відповідного рівня [5, с. 20].

Влада Закарпаття відповідально поставилась до організації навчального процесу, а за діяльністю педагогів, під час навчального року, вівся жорсткий контроль про що свідчить хоча б той факт, що їм заборонялось залишати службу хоча б на один день. Так навіть відпустки керівник школи міг надавати тільки у наступних випадках:

- з поважних причин – три дні за період навчального року;
- за станом здоров'я, за довідкою фахового лікаря до семи днів.

Самому директору школи відпустка могла надаватись шкільним інспектором:

- з поважних причин до восьми днів протягом одного шкільного року;
- за станом здоров'я – за довідкою державного лікаря до трьох тижнів [6, с. 21].

Нормальне функціонування освітніх закладів залежало від кваліфікації педагогічних кадрів. Для вирішення даного завдання, у березні 1945 року в місті Ужгороді утворюються 3-х місячні курси для підготовки педагогічних кадрів на яких пройшло підготовку 120 чоловік.

У червні цього ж року в Ужгороді почали роботу курси по підготовці вчителів неповної середньої школи для 300 учасників, курси по підготовці вихователів дитячих садків для 100 чоловік, а також курси з перепідготовки вихователів дитячих садків для 100 осіб.

Крім того, містах Ужгороді та Мукачеві було організовано курси по підготовці шкільних інспекторів, завідувачів початкових шкіл, директорів повних і неповних середніх шкіл де пройшли підготовку понад 700 чоловік, а також почали працювати 3-х місячні курси по підготовці вчителів для початкової школи у кількості 326 чоловік.

В місті Мукачево також діяли курси по підготовці вчителів з іноземної мови (французької, англійської, німецької) для неповної середньої школи на яких отримали кваліфікацію 150 вчителів.

Діяльність по підготовці педагогів розпочалась і в інших містах регіону, зокрема в місті Севлюш працювали курси по перепідготовці курсантів-інструкторів та працівників по ліквідації неграмотності у кількості 250 чоловік, а в місті Хуст - курси по підвищенню знання української мови для 300 чоловік.

На дані заходи було виділено понад сім мільйонів сімсот тисяч крон, що дозволило у значній мірі забезпечити кваліфікаційне викладання у навчальних закладах [7, с. 153].

Крім курсів короткострокової підготовки в Ужгороді, Мукачеві та Хусті відкриваються вчительські семінарії з постійним 4-х річним терміном навчання. Студенти цих закладів забезпечувались кваліфікованими викладачами, необхідним інвентарем та стипендіями [8, с. 159].

Забезпечивши функціонування першого етапу освітнього процесу, влада Закарпатської України продовжила вдосконалення освітніх засад і приведення їх у відповідність до системи освіти Радянської України, курс на об'єднання з якою взяло на себе Закарпаття. Так у липні 1945 року здійснена реформа за якою замість народних і міських шкіл та гімназій вводились:

- початкові школи з 4-річним курсом навчання;
- неповні середні школи із 7-річним курсом навчання;
- повні середні школи із 10-річним терміном навчання.

Початкові школи відкривались в населених пунктах з щонайменше 20 дітьми шкільного віку. Неповні середні школи - в більших селах та містах, а повні середні школи – в окружних центрах.

Для всіх дітей Закарпатської України встановлювався обов'язковий 7-річний термін навчання. Шкільний вік визначався з 7 до 14 років. Учні, які завершили сьомий клас, могли переходити до восьмого або прийматись до першого класу середньої фахової школи. При цьому, ті хто відвідував школи більш ніж за 4 кілометри від місця постійного проживання, повинні були забезпечуватись інтернатами-гуртожитками при цих школах.

Всього за 1945-1946 роки передбачалась діяльність:

- 463 початкових шкіл;
- 163 неповних середніх шкіл;
- 15 повних середніх шкіл [9, с.159].

Завдання контролю за трудовою діяльністю вчителів, забезпечення шкіл підручниками та навчальним приладдям, а також розробка навчальних програм та планів покладалось на Уповноваженого Народної Ради Закарпатської України у справах освіти. Крім того, Народна Рада брала на себе обов'язок виготовити 5 тисяч парт, 2 тисячі шкільних дощок, тисячу столів та стільців, 5 тисяч ліжок для шкільних інтернатів та інше приладдя.

У свою чергу, місцеві Народні Комітети вповноважувались забезпечити навчальні заклади приміщеннями, проводити в них ремонти і створити всі належні умови для навчання.

Крім середніх навчальних закладів на Закарпатті починають утворювати вищі навчальні заклади та заклади спеціальної професійної освіти. Початок такої роботи було покладено Декретом № 16 "Про організацію вищих шкіл на Закарпатській Україні" від 5 грудня 1944 року за яким, передбачалось утворення на території Закарпатської України Державного університету та Лісного і Агрономічного інститутів. Основним закладом забезпечення вищої освіти став Закарпатоукраїнський університет безпосередньо заснований у липні 1945 року. Метою його діяльності була підготовка висококваліфікованих спеціалістів для господарського та культурного будівництва. Місцем розташування університету стало місто Ужгород, а сам заклад починав свою роботу у складі 4-х факультетів: історичного, філологічного, біологічного та медичного [10, с. 177-178].

Університету передавався цілий ряд будівель для забезпечення навчального процесу, передавались без-господарські бібліотечні фонди, університет отримав право отримати у всіх бібліотеках книги та рукописи необхідні для створення наукової університетської бібліотеки.

Навчання розпочиналось з 1 жовтня 1945 року. Перший набір до Університету становив 240 студентів по 60 на кожний факультет.

Також, в місті Ужгороді, починають працювати музична школа імені Петра Ілліча Чайковського

та школа малярства, скульптури і народних ремесел. Ці заклади були віднесені до рівня повних середніх фахових шкіл, а трудова діяльність їх педагогів прирівнювалась до державної служби з усіма правами та обов'язками [11].

Необхідно зазначити, що державно-освітня діяльність Народної Ради Закарпатської України не обмежувалась тільки забезпеченням роботи виключно навчальних закладів. Значна увага приділялась проведенню різноманітних культурно-просвітніх заходів спрямованих на формування молодого покоління та задоволення культурних-виховних потреб населення. Найбільш відомими з них стали:

- започаткування Олімпіади народної художньої творчості рішення про проведення якої було регламентовано Постановою Народної Ради Закарпатської України "Про проведення олімпіади народної художньої творчості" від 29 березня 1945 року, з метою розгортання роботи самодіяльних мистецьких колективів серед населення Закарпатської України та виявлення народних талантів;

- заснування Дитячого міжокружного табору розрахованому на одночасний відпочинок 100 дітей, створеного у селі Поляна Свалівської округи згідно з Постановою Народної Ради Закарпатської України "Про організацію дитячого міжокружного табору" від 21 травня 1945 року метою діяльності якого визначався відпочинок та виховання дітей робітників та бідняків.

Проводився також ряд інших навчально-виховних заходів спрямованих на задоволення духовно-культурних потреб населення.

Висновки. Можемо констатувати, що урядові органи Закарпатської України значну увагу у своїй діяльності приділяли саме освітній роботі серед закарпатців. Однак, поступово, дедалі більше проявлялись ознаки підготовки до включення регіону в систему тоталітарного Радянського Союзу, а саме населення потрапляло в залежність від радянської ідеології чим в подальшому почали визначатись всі сторони суспільного та державного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Возз'єднання. Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною / [упоряд. О.Д. Довганич, А.М. Шекета, М.В. Делеган]. Ужгород: Закарпаття. 2000. 341 с.
2. Нариси історії Закарпаття. Т. 2 (1918–1945) / [гол. редкол. І.М. Гранчак]. Ужгород: Закарпаття. 1995. 663 с.
3. Магочій П. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород: Карпатський край, 1994. 296 с.

4. Особливості політичного режиму Закарпатської України (1944–1945 рр.): деякі аспекти методології дослідження. Закарпаття і Чехословаччина в 1945–1948 роках / Матеріали наук. конф. Ужгород – Кошице, 1999. С. 15–18.
5. Розпорядження № 6 “Про початок навчання в школах Закарпатської України” від 5 грудні 1944 р. Вісник НРЗУ 1944. № 2. С. 14
6. Декрет № 17 “Про створення Педагогічної Комісії Закарпатської України” від 5 грудня 1944 р. Вісник НРЗУ 1944. № 2. С. 11–12.
7. Постанова Народної Ради Закарпатської України “Про утворення в місті Ужгороді Центрального методичного комітету та в округах – окружних методичних кабінетів у Закарпатській Україні” від 31 травня 1945 р. Вісник НРЗУ 1945. № 11. С. 136.
8. Розпорядження Уповноваженого у справах освіти № 33-V/1945 від 27 січня 1945 р. Вісник НРЗУ 1945. № 2. С. 20–21.
9. Розпорядження Уповноваженого у справах освіти № 50.398/1945 від 27 січня 1945 р. Вісник НРЗУ 1945. № 2. С. 21.
10. Постанова Народної Ради Закарпатської України “Про відкриття курсів для перепідготовки та підготовки вчителів та робітників дошкільного виховання влітку 1945 року” від 22 червня 1945 р. Вісник НРЗУ 1945. № 13. С. 153.
11. Постанова Народної Ради Закарпатської України “Про підготовку вчителів для початкової школи та робітників дошкільного виховання” від 3 липня 1945 р. Вісник НРЗУ 1945. № 14. С. 159.
12. Постанова Народної Ради Закарпатської України “Про реформу системи освіти на Закарпатській Україні” від 3 липня 1945 р. Вісник НРЗУ 1945. № 14. С. 158–159.
13. Постанова Секретаріату Центрального Комітету Комуністичної партії та Народної Ради Закарпатської України “Про утворення Закарпатоукраїнського університету” від 20 липня 1945 р. Вісник НРЗУ 1945. № 15. С. 177–178.
14. Постанова Народної Ради Закарпатської України “Про відкриття музичної школи імені Петра Ілліча Чайковського” від 20 березня 1945 р. Вісник НРЗУ 1945. № 7. С. 85.
15. Постанова Народної Ради Закарпатської України “Про відкриття школи малярства, скульптури та школи народних ремесел” від 26 липня 1945 р. Вісник НРЗУ 1945. № 15. С. 179–180.